

MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARI, XUSUSAN O'ZBEKISTON VA ROSSIYA O'ZARO TASHQI SAVDOSINING TARIXI, RIVOJLANISHI VA ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

*O'rinboyev Xabibullo Sadulla o'g'li,
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti magistranti,
xabibullo3231@gmail.com*

ORCID: 0009-0004-9590-4615

*Akbarov Shohabbos Xakimjon o'g'li,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti magistranti
ORCID: 0000-0002-8877-016X
akbarovshokhabbos@gmail.com*

ANNOTATSIYA: Har bir davlat va mintaqa birinchi navbatda iqtisodiy o'sish, barqaror rivojlanish hamda aholi farovonligini ta'minlashni vazifa qilib oladi. Bugungi kunda, o'zaro manfaatdorlik asosida xalqaro hamkorlik aloqalarini kengaytirish iqtisodiy va siyosiy barqarorlikning muhim shartlaridan hisoblanadi. Shu jumladan, O'rta Osiyo mamlakatlari va Rossiya Federatsiyasi o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy-ijtimoiy, madaniy va boshqa bir qator sohalaridagi uzoq yillik loyihalardan ko'zlangan asosiy maqsad ham aynan shu. Ushbu maqolada tomonlarning iqtisodiy, shu jumladan savdo aloqalarini rivojlantirish vazifalari muhokama qilinadi.

KALIT SO'ZLAR: Xalqaro savdo, xalqaro mehnat taqsimoti, tashqi savdo aylanmasi, tashqi savdo saldosi, eksport, energiya resurslari eksporti, transport va logistika xarajatlari, import, kapital oqimi.

ANNOTATION: Each country and region first of all has the task of ensuring economic growth, sustainable development and the well-being of the population. Today, expansion of international cooperation based on mutual interest is one of the important conditions of economic and political stability. Including, this is the main goal of the long-term projects between Central Asian countries and the Russian Federation in political, economic, social, cultural and other fields. This article discusses the tasks of the parties to develop economic, including trade relations.

KEY WORDS: International trade, international division of labor, foreign trade turnover, foreign trade balance, export, export of energy resources, transport and logistics costs, import, capital flow.

АННОТАЦИЯ: Перед каждой страной и регионом в первую очередь стоит задача обеспечения экономического роста, устойчивого развития и благосостояния населения. Сегодня расширение международного сотрудничества, основанного на взаимном интересе, является одним из важных условий экономической и политической стабильности. В том числе, это основная цель долгосрочных проектов между странами Центральной Азии и Российской Федерацией в политической, экономической, социальной, культурной и других сферах. В данной статье

рассматриваются задачи сторон по развитию экономических, в том числе торговых отношений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Международная торговля, международное разделение труда, внешнеторговый оборот, внешнеторговый баланс, экспорт, экспорт энергоресурсов, транспортно-логистические издержки, импорт, движение капитала.

O'rta Osiyo mamlakatlari (O'zbekiston, Qozog'iston, Tojikiston, Turkmaniston va Qirg'iziston) muhim strategik joylashuvga ega bo'lib, uzoq asrlik davr davomida Yevropa mamlakatlari, Yaqin Sharq hamda Sharqiy Osiyo mamlakatlarini bog'lab turuvchi muhim ahamiyatga ega tranzitlar aynan ushbu hududdan o'tadi.

O'tgan asrning 90-yillar boshida sobiq Ittifoqning parchalanishi natijasida O'rta Osiyo hududida davlatlar birin-ketin o'z mustaqilligini e'lon qila boshladilar. Ammo, ushbu mamlakatlar oldida muhim vazifa – mamlakat aholisining tovar va xizmatlarga, avvalo oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirish lozim edi. Bu esa o'z navbatida xalqaro savdo aloqalarini tez sur'atlarda rivojlantirishni taqozo qildi. Rossiya Federatsiyasi esa bu borada hududiy yaqinlik va iqtisodiy manfaatdorlik jihatidan O'rta Osiyo mamlakatlari uchun asosiy iqtisodiy hamkor bo'la olardi. Shu kungacha, tomonlar o'rtasidagi iqtisodiy-ijtimoiy aloqalar ko'lam yildan yilga kengayib, keng qirrali bo'lib kelmoqda.

O'tgan 30 yildan ortiq davr mobaynida O'rta Osiyoning mintaq o'laroq salohiyati va dunyo hamjamiyatidagi o'rni sezilarli darajada o'sdi. Buni quyidagi Yevrosiyo taraqqiyot banki ma'lumotlari asosida tayyorlangan jadvaldan ham ko'rishimiz mumkin:

1-jadval.

Ko'rsatkich	2000	2010	2021	O'sish
Aholi soni (mln kishi)	55	62	77	1.4x
YaIM, (milliard AQSH dollari)	46	243	347	7.54x
Global YaIM dagi ulushi (%)	0.4	0.6	0.7	1.75x
To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar zaxirasi (milliard AQSH dollari)	12.3	101.6	211.4	17.18x
Xalqaro tovar savdo aylanmasi (milliard AQSH dollari)	27.4	149.4	165.5	6.04x
Aholi mobilligi	2.198	4.435	6.792	3.09x

O'rta Osiyo mamlakatlarining 2000-2021- yillar oralig'idagi ayrim muhim ko'rsatkichlarining o'zgarish tendensiyasi. [5]

O'rta Osiyo mamlakatlari uchun Rossiya bozori tovar va xizmatlarga bo'lgan talabni vujudga keltiradigan, keng ko'lamli iste'mol bazasini yaratuvchi yirik markazlardan biri bo'lib xizmat qiladi. Zero, xalqaro savdoda tashish xarajatlari pastligi tashqi savdo nafliligini oshiradi.

Bundan tashqari, O'rta Osiyo mamlakatlari Rossiya Federatsiyasi iqtisodiyoti uchun ishchi kuchi manbai bo'lib xizmat qilishi ham sir emas. "Reuters" nashri ma'lumotlariga

ko'ra, 2022-yilda Rossiya Federatsiyasida 3.5 million yangi migrant xizmatchilar ro'yxatdan o'tkazilgan bo'lib, ulardan salkam 90 foizi Markaziy Osiyo mamlakatlari fuqarolari ulushiga to'g'ri kelgan. [6]

Bugungi kungi tendensiyalarga keladigan bo'lsak, Rossiya tashqi savdo aylanmasining 5%i O'rta Osiyo mamlakatlariga to'g'ri kelsa, aksincha, O'rta Osiyo mamlakatlari uchun bu ko'rsatkich 25%dan ortiqni tashkil etgan.

Rossiya Federatsiyasi sanoat va savdo vaziri Denis Manturov shu yilning aprel oyidagi Toshkentga tashrifi chog'ida tomonlar o'rtasidagi savdo aylanmasi 2022-yilda avvalgi yildagi ko'rsatkichga qaraganda 15%ga o'sib, 42 milliard dollardan ortiqni tashkil etganini ma'lum qilgan. [4]

Mamlakatimizda ham Rossiya Federatsiyasi bilan savdo aloqalarini yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha bir qator sa'y-harakatlar amalga oshirildi. Bunga yaqqol misol sifatida mamlakatlar o'rtasida savdo-iqtisodiy, siyosiy va investitsion sohalaridagi o'zaro nafli amaliy strategik hamkorlikni kengaytirish maqsadida qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi va Rossiya Federatsiyasi o'rtasidagi ko'p qirrali hamkorlikni yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarorini keltirish mumkin.

Unga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi bilan Rossiya Federatsiyasi o'rtasida savdo-iqtisodiy, investitsiyaviy va moliyaviy-texnik hamkorlik loyihalarini sifatli tayyorlash va amalga oshirish bo'yicha tizimli ishlarni ta'minlash maqsadida Moskva shahrida xodimlarning cheklangan soni 7 kishidan iborat O'zbekiston Respublikasining Rossiya Federatsiyasidagi Savdo vakolatxonasi tashkil etilishi belgilandi.[1]

Yana bir muhim jihat shundaki, 2023-yil iyun oyida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Rossiya Federatsiyasiga rasmiy tashrifi doirasida Qozog'iston orqali Rossiyadan O'zbekistonga yiliga 2.8 milliard kub metr gaz eksportini amalga oshirishga kelishib olindi. Bu borada "Gazprom" kompaniyasi bilan 2 yillik shartnoma imzolangan bo'lib, bu orqali O'zbekistonda aholi kuz-qish mavsumini betalafot o'tkazishi ta'minlanadi. [2]

Hozirgi kunda, Yevropaning qator mamlakatlari tomonidan sanksiyalarga uchragan Rossiya Federatsiyasida fuqarolar o'z mablag' va bizneslarini O'rta Osiyo mamlakatlari, ayniqsa madaniy yaqinlik kasb etuvchi Qozog'iston va Qirg'iz Respublikasi hududlariga qayta joylashtirish imkoniyatlarini ko'rib chiqdilar va natijada, ushbu mamlakatlar iqtisodiyotiga katta miqdorda chet el investitsiyalari kirib kela boshladi.

Statista sayti ma'lumotlariga ko'ra, aynan ushbu ikki mamlakat tashqi savdoda Rossiyaga bog'liqlik jihatidan Tojikiston bilan birgalikda Markaziy Osiyoda yetakchilik qilmoqdalar. (Qirg'iziston -16.9%, Tojikiston - 12.2%, Qozog'iston – 10.6%). [7]

Shunga qaramay, hozirgi kunda Markaziy Osiyo mamlakatlari Rossiya iqtisodiyotiga yuqori darajada bog'liqlik - qaramlikni oldini olish maqsadida oxirgi yillarda savdo aloqalarini diversifikatsiyalash yo'lidan bormoqdalar. Bu borada, Xitoyning Markaziy Osiyo bozoriga jadal kirib borayotganini alohida ta'kidlash lozim.

Xususan, 2022-yilda O'zbekistonning tashqi savdo aylanmasida Xitoy (8.9mlrd \$. Eksport - 2.5mlrd \$, import - 6.4mlrd \$) va Rossiyaning (9.3mlrd \$. Eksport – 3.1mlrd \$. Import 6.2mlrd \$) umumiy ulushi 36.4% bo'lib, hamon yuqoriligicha qolmoqda.[7]

Keltirilgan 1-sxemadan ko'rish mumkinki, O'rta Osiyo davlatlari potensialiga ko'plab yirik davlatlar qiziqish bildirmoqda va ushbu xalqaro munosabatlar qatnashchilari bilan savdo hajmi o'sib bormoqda.

Bunda Xitoy bilan tashqi savdodagi asosiy mahsulotlar transport vositalari, tabiiy boyliklar, texnika hamda texnologiyalar bo'lsa, Rossiya bilan savdo bitimlarining katta qismi aynan energetika resurslari, qishloq xo'jaligi mahsulotlari hamda oziq-ovqat mahsulotlari oldi-berdisiga qaratilgan.

1-sxema.

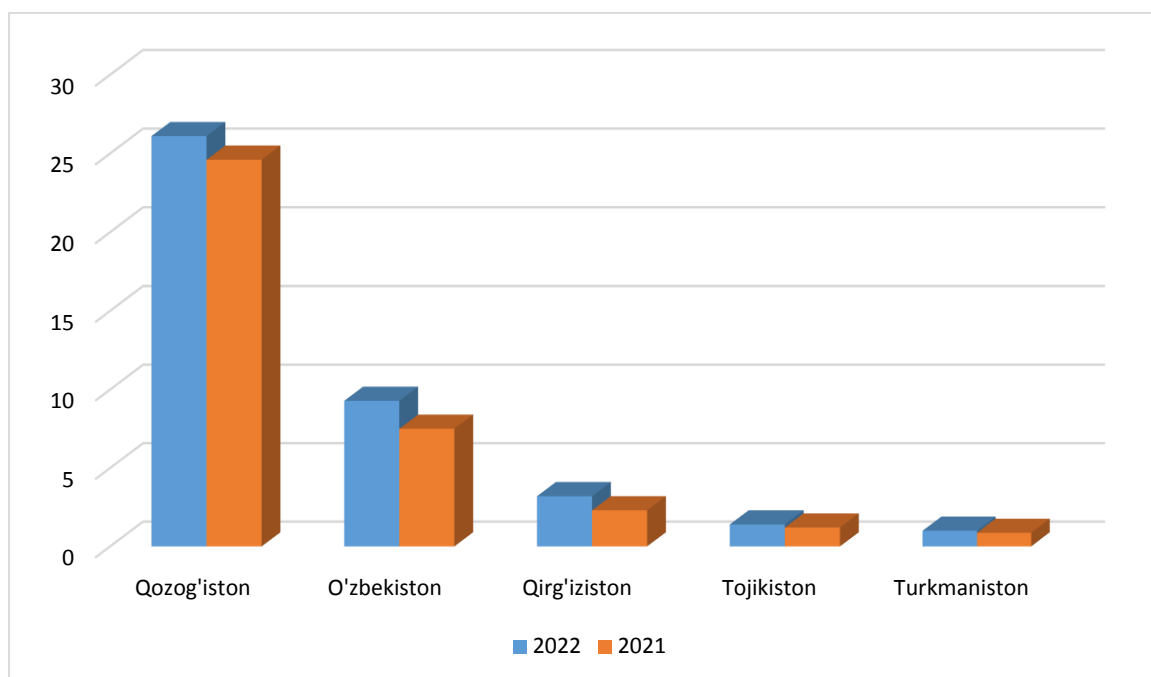

Dunyo yetakchi mamlakatlarning O'rta Osiyo bilan tashqi savdo hajmi (mlrd AQSH dollari) [8]

Quyida keltirilgan chizmadan ko'rishimiz mumkinki, Qozog'iston hamda mamlakatimizning Rossiya bilan savdo aylanmasi qolgan qo'shni davlatlarga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'lgan. Rossiyadan Qozog'istonga eksport qilinadigan mahsulotlar asosan, sanoat texnikalari, asbob-uskunalar, transport vositalari, kimyoviy vositalar hamda qazilma boyliklarini o'z ichiga olsa, O'zbekistonga energetika mahsulotlari, xususan gaz eng ko'p miqdorda yetkazib berilgan.

Shu bilan birga, barcha O'rta Osiyo mamlakatlarning tashqi savdosi o'tkan yili 2021-yilga nisbatan o'sishga erishgan (Qozog'iston – 6%, O'zbekiston – 23,7%, Qirg'iziston – 39,1%, Tojikiston – 16,6%, Turkmaniston – 15,6%). [7]

2-sxema

O'rta Osiyo mamlakatlarining Rossiya bilan tashqi savdo hajmi (mlrd AQSH dollari). [8]

Xulosa qilib aytganda, Rossiya va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi savdo-sotiqni rivojlantirish ko'p qirrali imkoniyat bo'lib, unga strategik va hamkorlikda yondashilganda o'zaro iqtisodiy o'sishga, geosiyosiy barqarorlikni oshirishga va mintaqaviy hamkorlikni kengaytirishga olib kelishi mumkin. O'zaro hamkorlikni kengaytirish uchun esa quyidagi vazifalarni amalga oshirish o'rinli bo'ladi:

- Har tomonlama manfaatli savdo kelishuvlarini ishlab chiqish;
- Risklarni samarali boshqarish maqsadida tomonlarning vakolat va majburiyatlari, erishilishi lozim bo'lgan ko'rsatkichlarni jamlagan, qisqa va uzoq davrga mo'ljallangan yo'l xaritasini ishlab chiqish;
- Aniq maqsadlarga yo'naltirilgan uzoq muddatli strategik hamkorlikni amalga oshirish;
- Rossiya Federatsiyasi va O'rta Osiyo hududida savdo vakolatxonalarining sonini oshirish;
- Iqtisodiy aloqalardagi to'siq hamda cheklovlarni yumshatish va bartaraf etish;
- O'z mahsulotini O'rta Osiyodan Rossiyaga, yoki aksincha, Rossiyadan O'rta Osiyoga eksport qilayotgan tadbirkorlik subyektlariga rag'batlantirish sifatida logistika va transport xarajatlarining bir qismini qoplab berish tizimini yo'lga qo'yish;
- Savdoda tovar va xizmatlar turini kengaytirish;
- Mamlakatda eksportni rag'batlantirish chora-tadbirlarini olib borish.

Quyida XXI asr boshidan beri O'zbekiston tashqi savdo aylanmasi dinamikasi hamda kelasi yillardagi qiymatlarni bashorat qilish uchun amalga oshirilgan ekonometrik tahlil keltirilgan:

2-jadval

2000-yil	3 264,7	2012-yil	13 599,6
2001-yil	3 170,3	2013-yil	14 322,7

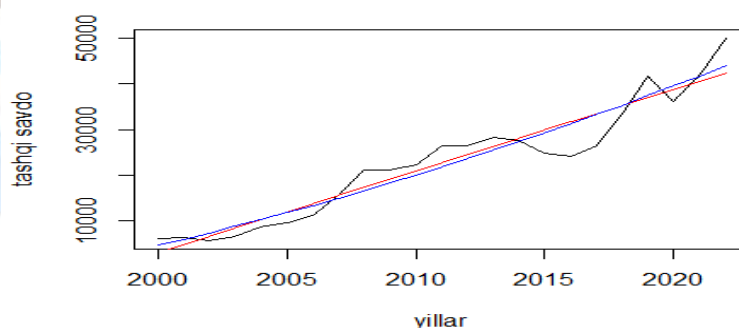
2002-yil	2 988,4	2014-yil	13 545,7
2003-yil	3 725	2015-yil	12 507,6
2004-yil	4 853	2016-yil	12 094,6
2005-yil	5 408,8	2017-yil	12 553,7
2006-yil	6 389,7	2018-yil	13 990,7
2007-yil	8 991,5	2019-yil	17 458,7
2008-yil	11 493,3	2020-yil	15 102,3
2009-yil	11 771,3	2021-yil	16 662,8
2010-yil	13 023,4	2022-yil	19 293,7
2011-yil	15 021,3	2023-yil	---

2000-yildan boshlab O'zbekistonning tashqi savdo aylanmasi (mln AQSH dollari)[3]

Bu ma'lumotlarga ko'ra, ARIMA (Autoregressive Integrated Moving Average) modeli yordamida kelasi yillardagi tashqi savdo aylanmasi hajmini 95%lik ishonch oralig'ida bashorat qilishimiz mumkin. Bunda biz asosan na'ive, chiziqli-trend yoki parabolik-trend kabi oddiyroq yoki boshqa murakkab metodlardan foydalanamiz. Chiziqli-trend modeli tenglikning har ikki tarafida qo'llanayotgan o'zgaruvchilarning eng katta darajasi 1 ga teng bo'lishini, parabolik-trend modeli esa o'zgaruvchilarning kvadratlaridan ham foydalanishni nazarda tutadi. Izlanishlarimiz shuni ko'rsatdiki, ushbu tendensiyalarni baholashda chiziqli-trend modeli yuqori samaraga ega va tenglik quyidagicha:

$$\hat{X}_t = 1237.4 + 1790.2 \cdot t + 0.73808 \cdot \varepsilon_{t-1} + w_t$$

3-sxema

--- - chiziqli trend modeli --- - parabolik-trend modeli

XXI asrda O'zbekiston tashqi savdo aylanmasining o'zgarib borishi

Bunda:

\widehat{X}_t – ma'lum bir yildagi tashqi savdo aylanmasi hajmi;

t – Chiziqli o'rtacha yillik farq. Davr davomida o'sish yoki kamayishning o'rtacha yillik miqdorini bildiradi;

ε_{t-1} – avvalgi yilgi avtoregressiv komponent. Avvalgi yillardagi ko'rsatkichlarning hozirgi davrdagi qiymatga ta'sirini baholaydi;

w_t – White noise. Boshqa komponentlar tomonidan hisobga olinmagan o'zgaruvchanlikni aks ettiradi.

Bu modelga tayanib kelasi 3 yilga bashoratni amalga oshirsak, O'zbekistonda 2023-yilda 44 201 550 000 AQSH dollari miqdorida, 2024-yilda 45 991 720 000 AQSH dollari miqdorida, 2025-yilda 47 781 890 000 AQSH dollari miqdorida tovar va xizmatlar eksport/import qilinishi kelib chiqadi. Shuni unutmash kerakki, miqdorlar nazariy hisoblangan bo'lib, har qanday kutilmagan makroiqtisodiy ta'sirlar natijasida amaldagi qiymat bashorat qiymatidan farq qilishi mumkin. Bu kabi o'zgarishlarning ta'sirini ekonometrik modelimizda w_t orqali qamrab olinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. “O'zbekiston Respublikasi va Rossiya Federatsiyasi o'rtasidagi ko'p qirrali hamkorlikni yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 15.03.2021 yildagi PQ-5026-son <https://www.lex.uz/docs/-5333978>
2. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi rasmiy sahifasi - https://t.me/minenergy_uz/8209
3. Statistika agentligi ochiq ma'lumotlari - <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/merchandise-trade-2>
4. TASS Rossiya davlat federal axborot agentligi - <https://tass.ru/ekonomika/17600953>
5. Yevrosiyo taraqqiyot bankining “The Economy of Central Asia: A Fresh Perspective” nomli hisoboti. 2022-yil. https://eabr.org/upload/iblock/1fe/EDB_2022_Report-3_The-Economy-of-CA_eng.pdf
6. Russian trade, remittances boost Central Asia growth prospects - Jorgelina Do Rosario <https://www.reuters.com/markets/europe/russian-trade-remittances-boost-central-asia-growth-prospects-ebrd-2023-09-27/>
7. Statista.com biznes platformasi ma'lumotlari - <https://www.statista.com/chart/27367/countries-most-dependent-on-russia-for-trade/>
8. Как Китай обгоняет Россию в торговле в Центральной Азии. Инфографика. Анастасия Санникова, Екатерина Постникова. <https://amp.rbc.ru/rbcnews/economics/28/05/2023/646e43449a794715028aa55>